

УДК 39.911.3

DOI 10.32755/sjeducation.2022.02.043

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЙНА КРИЗА ТА ЇЇ ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ

Гончаренко Оксана Григорівна, доктор економічних наук,
професор, начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)*

ORCID: 0000-0003-1101-6019

Російсько-українська війна призвела до масової міграції населення як у середині самої держави, так і за її межами, що привело до появи в українському суспільстві феномена вимушених мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, біженців, переселенців, шукачів притулку та емігрантів. Масштабна хвиля вимушених внутрішньо переміщених осіб і емігрантів спричиняє проблеми безпекового, соціального, економічного, фінансового, сімейного й демографічного характеру. Визначено, що тенденції скорочення населення України прискорюють демографічну катастрофу, зокрема збільшення смертності населення через війну, величезні внутрішні переміщення, зростання еміграції (біженці), зменшення народжуваності та ймовірна втрата території. Встановлено причини міграційної кризи, та визначено її демографічні наслідки, зокрема: ймовірність втрати життя; вплив війни на географічний розподіл населення (масове і постійне його внутрішнє переміщення; дефіцит робочої сили і зростання навантаження на пенсійну систему, зменшення народжуваності (зменшення кількості жінок репродуктивного віку); збільшення кількості населення старших вікових груп).

Доведено, що «нова вікова структура населення країни» матиме меншу питому вагу молодих людей, а більше населення старших вікових груп, що створить додатковий тиск на національну економіку під час відновлення та реконструкції. Вже сьогодні відчутний негайний демографічний вплив війни на Україну, оскільки вона має «слабкий» демографічний профіль.

Обґрунтовано, що міцні трудові зв'язки з роботодавцями є одним з важливих факторів збереження трудового потенціалу в Україні. Проте цей аспект має певні виклики для роботодавців, зокрема, створення робочих місць для людей, які переїхали із зони бойових дій (гроші та доступ до роботи залишається для українців головними чинниками); гарантії безпеки і забезпечення житлом; надання фінансової допомоги постраждалим та інше.

Ключові слова: міграція, демографія, мігранти, трудовий потенціал, війна, вікова структура населення, внутрішньо переміщені особи, біженці.

FORCED MIGRATION CRISIS AND ITS DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES

Honcharenko Oksana, Doctor of Sciences (Economy), Professor,
Head of the Department of Economy and Social Disciplines,
Academy of the Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)
ORCID: 0000-0003-1101-6019

Scientific novelty. *The Russian-Ukrainian war led to a mass migration of the population both within the state itself and beyond its borders, which led to the emergence of the phenomenon of forced migrants, internally displaced persons, refugees, displaced persons, asylum seekers and emigrants in Ukrainian society. A large-scale wave of internally displaced persons and emigrants causes security, social, economic, financial, family and demographic problems. The article determines the trends of Ukraine's population reduction, which is accelerating the demographic catastrophe, in particular, the increasing in population mortality due to war, huge internal displacements, the growth of emigration (refugees), the decrease in the birth rate and the probable loss of territories. The causes of the migration crisis are established, and its demographic consequences are determined, in particular: the probability of life loss; the impact of the war on the geographical distribution of the population (massive and permanent internal displacement); labor shortage and increasing burden on the pension system, decrease in birth rate (decrease in the number of women of reproductive age); increase in the number of the population of older age groups).*

It is also proven that the "new age structure of the country's population" will have a smaller proportion of young people and a larger population of older age groups, which will put additional pressure on the national economy during recovery and reconstruction. Already today, the immediate demographic impact of the war on Ukraine is felt, as it has a "weak" demographic profile.

Conclusions. *The article substantiates that strong labor relations with employers are one of the important factors of preserving labor potential in Ukraine. However, this aspect has certain challenges for employers, in particular, creating jobs for people who have moved from the war zone (money and access to work remain the main factors for Ukrainian refugees); security guarantees and provision of housing; provision of financial support to victims and others.*

Key words: *migration, demography, migrants, labor potential, war, age structure of the population, internally displaced persons, refugees.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, розпочата наступом Російської Федерації на Україну 24 лютого 2022 року, призвела до масової міграції населення як у середині самої держави, так і за її межами, що привело до появи в українському суспільстві феномена багатомільйонних вимушених мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, біженців, переселенців, шукачів притулку та емігрантів [1]. За останнє півстоліття Європа та світ

бачили багато потужних міграційних криз, зокрема афганська криза 80-х років минулого століття, що спровокувала появу понад 6 млн біженців та емігрантів; венесуельська та сирійська кризи 20-х років нашого століття спонукала стати біженцями понад 6 млн осіб [7]. Але вимушена українська міграційна криза перевершує попередні аналоги. За даними Організації Об'єднаних Націй (УВКБ ООН), лише за перші півтора місяця від початку гарячої фази нинішньої російсько-української війни 11,4 млн українців змушені були залишити свої домівки [2], і на думку вчених, їх кількість може становити близько 16 млн осіб. За даними прикордонної служби (станом на 01.05.2022 року), за межі країни виїхало майже 5,6 млн українців. Згідно з оцінкою Міжнародної організації з міграції ООН, близько 7,7 млн громадян України вважаються внутрішньо переміщеними особами (залишились у країні, але змушені були виїхати з власного будинку). На думку Е. Лібанової, така масштабна хвиля вимушених внутрішньо переміщених осіб і емігрантів спричиняє проблеми безпечного, соціального, економічного, фінансового, сімейного й демографічного характеру. Крім того, демографічні проблеми матимуть негативні наслідки в наступні десятиліття для генфонду населення України. А тому, з огляду означених проблем, сучасна вимушена міграційна криза, спричинена загарбницькою російсько-українською війною, набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні і практичні проблеми міграційних процесів досліджують вітчизняні науковці, такі як: Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, В. П. Мікловда, М. І. Пітюлич, С. І. Пирожков та ін. Але, незважаючи на проведені вченими ґрунтовні наукові дослідження, є підстави вважати, що залишаються недостатньо вивченими демографічні наслідки вимушених міграційних процесів, спричинених російсько-українською війною.

Постановка завдання полягає у дослідженні демографічних наслідків «вимушеної» міграційної кризи, спричиненої в результаті загарбницької російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Існує велика кількість наукових трактувань міграції, в більшості випадків науковці визначають її як процес переміщення населення через кордони тих чи

інших територій, що пов'язаний зі зміною місця проживання, яка має постійний чи тимчасовий характер. Міграційні процеси впливають на структурні демографічні показники і мають макроекономічні наслідки. Тенденція скорочення чисельності населення почалася з 1990 року. За даними ООН, у 2022 році населення України становило 43 млн 792 тис. осіб (кількість населення розрахована в міжнародно визнаних кордонах України). Хвиля вимушеної міграції застала Україну в період поєднання трьох довгострокових демографічних проблем: відпливу населення, зменшення народжуваності та зростання середнього віку, крім того, демографічну кризу в країні поглибила анексія Криму та окупація частини Сходу України, що призвело до скорочення населення країни більш ніж на 26 % протягом 1990–2022 років [6].

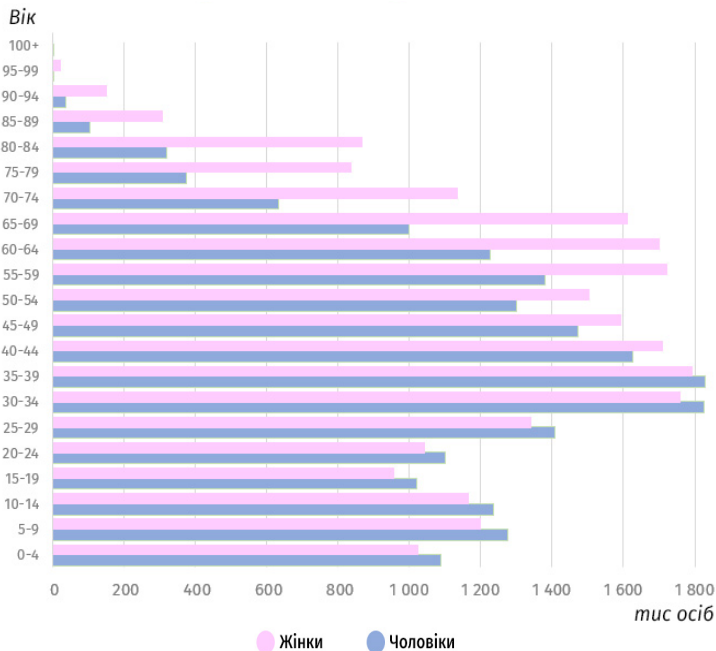

Рис. 1. Структура населення України за віком та статтю у 2020 році [2]

За даними Держстату України, поруч зі скороченням чисельності населення, одним із чинників демографічної вразливості є статево-вікова структура населення країни (рис. 1). Кількість чо-

ловіків віком 15–19 років – майже вдвічі менша, ніж чоловіків, яким виповнилося 35–39 років. До того ж у країні дефіцит чоловіків, особливо після 40 років. У 2020 році жінок віком 40–69 років було на 23 % більше, ніж чоловіків [3]. У структурі населення країни найменшу питому вагу становлять діти та молодь порівняно із старшим поколінням, що дозволяє припустити, що найближчі роки зменшиться кількість жінок репродуктивного віку, а відтак знизиться народжуваність. Слід зазначити, що цей фактор буде створювати проблеми подальшого демографічного відновлення населення після закінчення війни. Можемо припустити, що навіть якщо жінки в середньому матимуть таку ж кількість дітей, як і до війни, все одно буде менша чисельність жінок репродуктивного віку, що призведе до зменшення народжуваності і демографічного занепаду.

Тенденції скорочення населення України прискорюють демографічну катастрофу, зокрема збільшення смертності населення через війну, величезні внутрішні переміщення, зростання еміграції (біженці), зменшення народжуваності та ймовірна втрата територій. Численні соціологічні розвідки, які проводяться як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, показують, що населення України найближчим часом може скоротитися на 24–33 % залежно від тривалості бойових дій, також відбудуться зміни вікової структури населення, зокрема зменшиться питома вага дітей, молодих людей та населення продуктивного віку. На думку вчених, дані дослідження не враховують інші численні фактори, які впливають на збільшення смертності населення, зокрема: поранення, інфекційні захворювання та отримання травм.

На думку вчених економістів, демографів, соціологів, причинами сучасної демографічної трагедії є такі чинники. По-перше, втрата життів. До війни тривалість життя в Україні не зростала, тоді як у Польщі очікувана тривалість життя в 1999–2020 роках збільшилась на 7,3 роки для жінок та 8,4 роки для чоловіків, в Україні цей показник становить 1,8 та 0,8 роки відповідно. А також війна спричинила невідому кількість смертей військових та цивільних (точні дані недоступні), що негативно впливає на тривалість життя в країні. По-друге, вплив війни на географічний розподіл населення через масове і постійне внутрішнє переми-

щення. За даними Міжнародної організації з міграції, понад 7,1 млн людей (16 % населення країни) стали внутрішньо переміщеними особами [5]. Розрахунки переміщення між областями (виконані за демографічними даними та методами геолокації) показали, що станом на 15. 05. 2022 року майже 7 млн осіб перемістились з області свого постійного проживання, що вплинуло також на вікову структуру населення, бо більшість жінок усіх вікових груп, дітей та підлітків покинули свої регіони. Поміж усіх, хто переїхав у межах країни, 72 % мали друзів чи родичів у місцях, де вони тимчасово перебували. Факт наявності друзів чи родичів став вирішальним для 31 % опитаних [6]. Більшість переміщених осіб – це жінки віком від 25 років, а найактивніше виїжджали жінки у віці 25–45 років. Внаслідок міграції зміниться вікова структура населення країни. За даними польських дослідників, середній вік українських біженців – 36 років. Отже, з України виїжджає найбільш працездатне населення та діти (рис. 2).

Рис. 2. Вікова структура ВПО та населення на місцях постійного проживання [5]

По-третє, майже 6,6 млн біженців переїхали до інших країн, покинувши свої сім'ї, власність, навчання та роботу. Їх вплив загрожує швидким старінням населення, дефіцитом робочої сили та зростанням навантаження на пенсійну систему. Є ризик, що частина громадян не повернеться з-за кордону. Адже є ті, хто остаточно вирішив не повертатися. За даними опитування українських переселенців за кордоном, сервісом Work.ua, виявилось, що: 25 % від усіх опитаних планують повернутися найближчим часом; 61 % – планують повернутися після закінчення війни; 14 % – не планують повертатися (рис. 3) [2].

Рис. 3. Найбільш вразливі сегменти населення [5]

І хоча, за оцінкою соціологів, близько 2,1 млн українців уже повернулися до України, проте на сьогодні не можливо визначити, скільки ще повернуться, оскільки це обумовлено дією багатьох факторів, зокрема: тривалістю війни, її інтенсивністю в місцях постійного проживання біженців, а також економічною і безпековою ситуацією в країні після закінчення війни. На думку вчених, ймовірність повернення українців до своїх домівок буде низькою в регіонах, окупованих росією. По-четверте, зниження народжуваності через зменшення кількості жінок репродуктивного віку. За 30 років незалежності населення країни скоротилося на 10 млн осіб, а коефіцієнт народжуваності на одну українку у 2020 році становив 1,22. Це один з найнижчих показників у світі. З 24 лютого до 27 червня 2022 року, за даними ООН, загинуло майже 5 000 цивільних. За пів року в Україні народилося понад 50 000 малюків, але за аналогічний період торік новонароджених було 133 000 [2]. Крім того, невизначеність майбутнього, спричинена війною, може ускладнити ухвалення рішення про народження дитини для жінок та сімей. Louis March стверджує, що майбутні покоління не будуть народжені через масові вбивства [9]. По-п'яте, висока частка в структурі населення людей похилого віку. Дослідження даних дозволяє припустити, що «нова вікова структура населення країни» матиме меншу питому вагу молодих людей, а більше населення старшого віку, що створить додатковий тиск на економіку під час відновлення та реконструкції. По-шосте, втрата території. Російські війська

окупували близько 100 тис. кв. км, включно з Кримом, що становить близько 20 % всієї території України. Дослідження вчених доводять, що вже сьогодні відчутний негативний демографічний вплив війни на Україну, і він є руйнівним для країни, яка має «слабкий» демографічний профіль. На думку Е. Лібанової, якщо війна триватиме до кінця літа, то Україна втратить 500–600 тис. людей. Якщо ж конфлікт розтягнеться на рік, то безповоротні втрати вимірюватимуться мільйонами [8].

Сьогодні актуальною в усьому світі є тенденція скорочення народжуваності та старіння населення, однак розвиненим європейським країнам вдається вирішувати демографічні проблеми завдяки автоматизації виробництва та залученню мігрантів [6]. На нашу думку, вирішення демографічних проблем в Європі за рахунок українських мігрантів є очевидним, оскільки через війну люди тікатимуть до розвинених країн Євросоюзу. У 21 столітті мігранти стають таким же затребуваним ресурсом, як нафта або газ, і метою міграційної політики Європи є відбір найбільш активних та працездатних. За даними опитування Work.ua, 59 % українських біженців уже шукали роботу в країні тимчасового перебування, а дані польських дослідників свідчать, що 76 % біженців, що знаходяться в Польщі мають вищу освіту [2]. На думку Е. Лібанової, вища освіта є маркером того, що людина здатна опанувати мову та освоїти нову професію, а отже, зможе знайти собі роботу [8]. Іншої думки дотримується А. Длігач, який вважає, що в перспективі, за рік-два-три, більшість українців повернеться через те, що адаптуватися і знайти роботу в Європі насправді не так просто, а сидіти на дотаціях – не в нашому характері [4]. Українці прагнуть до дії і міцні трудові зв'язки з роботодавцями є одним з важливих факторів збереження людей в Україні. Проте цей аспект має певні виклики для роботодавців, які їм необхідно вирішити. По-перше, знайти роботу для людей, які переїхали із зони бойових дій (потрібно, щоб у компанії були вакансії, на які вона може запросити цю категорію працівників). Держава повинна допомагати підприємцям створювати робочі місця. Зі свого боку підприємці мають змінити свої уявлення щодо робочої сили з огляду на її знання і навички; по-друге, зберегти комунікацію роботодавця з праців-

никами, які вже працювали в компанії та за можливості забезпечити їх фінансову підтримку та Zoom-зустрічі з психологами, онлайн-тренування, проведення курсів з вивчення іноземної мови тощо. Гроші та доступ до роботи залишаються найбільш важливими речами, які на сьогодні потребують українці [5]. Важливість фінансового забезпечення для населення зростає кожного місяця. Всі інші потреби вказують нині менш ніж 30 % опитуваних, які вимушені покинути власні домівки (рис. 4).

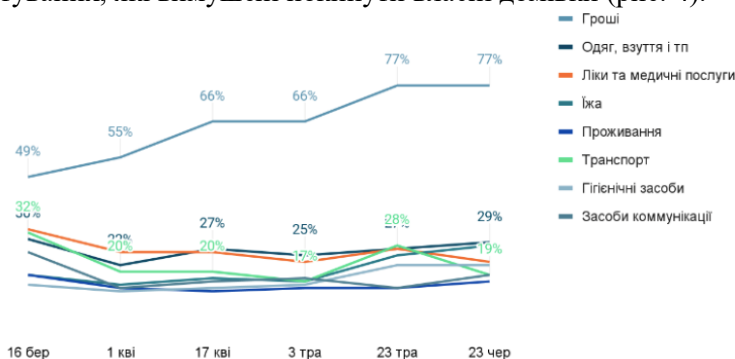

Рис. 4. Потреби внутрішньо переміщених осіб, 2022 рік [5]

По-третє, забезпечити умови для проживання в Україні. Біженцям слід гарантувати безпеку і забезпечення базових потреб у житлі та роботі. Крім того, необхідно врахувати, що місцеві садочки та школи не завжди готові прийняти велику кількість дітей біженців, це є ще однією перешкодою до повернення батьків до роботи. І для вирішення цієї проблеми роботодавцю необхідно організувати місця для проживання в гуртожитках і утворювати дитячі центри, де психологи та волонтери зможуть працювати як з дітьми, так і з дорослими; по-четверте, фінансова допомога постраждалим. Необхідно передбачити виплати допомоги на лікування, забезпечити безкоштовну оренду житлових приміщень та виплату одноразової допомоги тощо. Боротьба за працівників лише починається, а тому у приватного бізнесу і держави ще багато роботи для того, щоб повернути українців та утримати бодай частину з них на рідній землі.

Висновки. Міграція має негативний вплив не тільки на демографічні, а й макроекономічні показники національної економіки. Проте розробити реальний прогноз її падіння через збіль-

шення кількості мігрантів поки що точно не можливо за відсутності чіткої методології. Наслідки міграційних процесів, на нашу думку, можна окреслити в короткостроковій і довгостроковій перспективі. Зокрема, в короткій перспективі, хвиля зовнішніх мігрантів зменшує споживання (нічого не купують і не сплачують ПДВ), це негативно впливає на формування бюджетних надходжень, а також український бізнес втрачає кошти, оскільки він обслуговував дані сегменти на ринку. Але зберігаються податкові платежі від доходу тих, хто не втратив роботу і продовжує працювати дистанційно, держава не перевантажена соціальними виплатами, а також зберігається не високий рівень безробіття. А от наслідки в довгостроковій перспективі можуть бути гірші, адже громадяни, які не повертаються, зникають з ланок суспільного виробництва не тільки самі, а і їхні діти, а це вже для держави мільйони кваліфікованих робітників і тисячі підприємців. І через 10–15 років, у результаті втрати такої кількості трудового потенціалу, національна економіка країни втрачає частину не отриманого валового внутрішнього продукту.

Список використаних джерел

1. Вимушена міграція і війна в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznua-2022/> (дата звернення: 16.08.2022).

2. Вимушена міграція в умовах російсько-української війни та її негативні наслідки для генофонду України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9149> (дата звернення: 16.08.2022).

3. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (дата звернення: 16.08.2022).

4. Длігач А. Українці лишать Європі розуміння. URL: <https://chas.news/current/ukraintsi-lishat-evropi-rozuminnya-scho-treba-buti-smilivishimi-ne-miritisya-z-ustalenim-kimos-poryadkom-andrii-dl> (дата звернення: 16.08.2022).

5. Міграція населення України під час війни. URL: <https://mixdigital.com.ua/blog/migracziya-naselennya-ukraini-pid-chas-vijni/> (дата звернення: 16.08.2022).

6. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України – друга хвиля дослідження. Gradus. 2022. URL: https://gradus.app/documents/258/GradusEU_publiczcion_wave2_UA_MW7vdld.pdf (дата звернення: 16.08.2022).

7. Найважчі міграційні кризи у світі за останні роки. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/11/infografika/svit/najvazhchi-mihraczijni-kryzy-sviti-ostanni-roky> (дата звернення: 16.08.2022).

8. Лібанова Е. Через війну з України назавжди може емігрувати до 5 мільйонів людей. URL: <https://espreso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova> (дата звернення: 16.08.2022).

9. Як ми усіх зберемо? Чому не всі біженці повернуться в Україну. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/30/687530/> (дата звернення: 16.08.2022).

References

1. *Forced migration and war in Ukraine*, available at: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-berezhnya-2022/> (accessed at 16 August 2022).

2. *Forced migration in the conditions of the Russian-Ukrainian war and its negative consequences for the gene pool of Ukraine*, available at: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9149> (accessed at 16 August 2022).

3. *State Statistics Service of Ukraine*, available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (accessed at 16 August 2022).

4. Dlihach, A. *Ukrainians will leave the understanding to Europe*, available at: <https://chas.news/current/ukraintsi-lishat-evropi-rozuminnya-scho-treba-buti-smilivishimi-ne-miritisya-z-ustalenim-kimos-poryadkom-andrii-dl> (accessed at 16 August 2022).

5. *Migration of the population of Ukraine during the war*, available at: <https://mixdigital.com.ua/blog/migracziya-naselelnya-ukraini-pid-chas-vijni/> (accessed at 16 August 2022).

6. *Migration and socio-political attitudes during the full-scale war of Russia against Ukraine (2022)*, Gradus, available at: https://gradus.app/documents/258/GradusEU_publicztion_wave2_UA_MW7vdId.pdf. (accessed at 16 August 2022).

7. *The most severe migration crises in the world in recent years*, available at: <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/11/infografika/svit/najvazhchi-mihraczijni-kryzy-sviti-ostanni-roky> (accessed at 16 August 2022).

8. Libanova, E. *Because of the war it can emigrate from Ukraine for ever*, available at: <https://espreso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova> (accessed at 16 August 2022).

9. *How do we get everyone together? Why not all refugees will return to Ukraine*, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/30/687530/> (accessed at 16 August 2022).